

Віщунки в румунів Тімоку*: колективний та індивідуальний фольклорний репертуар

Анна-Марія Сореску-Марінкович

УДК 398.21:291.32(498)

Anna-Maria Sorescu-Marincovici. The Soothsayers of the Romanians of Timoc: Collective and Individual Folk Repertoire. This paper is based on the field material recorded by the author between 2002 and 2009 in several Vlach villages of North-Eastern Serbia. The respondents narrate about the three Fates which visit the house of the newborn three nights after birth, both in the first person singular, from their own experience, and in the third person, reproducing the already existing texts which circulate within the community for generations. Analyzing all these texts, we try to answer the question whether the individual creations of the specialized interlocutor can also be transferred, sooner or later, to the community collective repertoire, whether the specialized interlocutors can act as factors of change in the community's repertoire.

Anna-Maria Sorescu-Marincovici. Ursitoarele la românii din Timoc: repertoriu folcloric colectiv și individual. Articolul se bazează pe materialele de teren înregistrate de autor între 2002 și 2009 în câteva sate vlahe din nord-estul Serbiei. Respondenții povestesc despre cele trei ursitoare care vizitează casa nou-născutului în cele trei nopți de la naștere, atât la persoana I, din propria experiență, cât și la persoana a III-a, reproducând texte deja existente care circulă în interiorul comunității de generații. Analizând toate aceste texte, încercăm să răspundem la întrebarea dacă anumite creații individuale ale unui interlocutor specializat pot fi transferate, mai devreme sau mai târziu, în repertoriul colectiv al comunității, dacă interlocutori specializați pot acționa în calitate de factori de schimb ai repertoriului comunității.

Тімоцька міфологія – система на межі двох культур

Якщо сприймати міфологію лише як ретельно конституювану систему з визначеною концепцією світосприйняття і темами, запозиченими літературою і мистецтвом відповідної культури (як, наприклад, у Єгипті, Шумері, Китаї, Давній Греції, Скандинавії та ін.), у ролі тем первинної реальності, тоді й мови не може бути про румунську міфологію і тим паче, про тімоцьку автономну систему. Але не всі міфології переходять із часом у міфографію (як, скажімо, кельтська, слов'янська), багато з них збереглися тільки в усній фольклорній традиції. З цього погляду можна було б вести мову про існування автономної румунської міфології, у рамках якої тімоцький міфологічний репертуар має специфічну структуру, з міцним, але неоднозначним історичним синкретизмом. Румунська міфологія, однак, не має ані чітко визначеної географії міфів, ані етнічного або хоча б територіального символізму навколо тотемічного центру великої первинної події, об'єднаної пантеоном або єдиним божеством. Її сакральний простір збігається з «нашим світом», маючи кордон з «іншим світом», а іноді з іншими зонами контакту.

Окреслюючи межі демонічного світу румунів Тімоку, можна дійти висновку, що він складається з нашарувань та дотичних до нього варіантів, вільних та окультурених просторів, точок дотику, повторів і надлишків, створюючи дифузну й нестійку картину. Тому вважаємо недоцільним вести мову про «міфологію» в цілому, тож розглядатимемо лише сукупність міфологічних текстів, що походять від різних оповідачів.

Що стосується значення румунського субстрату та слов'янських впливів на тімоцьку міфологічну систему, то насамперед простежується, що впродовж тривалого часу склалося багато схожих рис, генетично або типологічно споріднених міфологем румунського та сербського фольклору. Деякі з них були відзначені свого часу румунськими фольклористами (Б.-П. Хаждеу, Л. Шеїняну, С.-Ф. Маріан, Т. Памфіле, І.-А. Кандря, П. Караман та ін.), сербськими етнологами, але, на жаль, ні в румунській фольклористиці, ні в сербській етнології не існує узагальнюючих праць, присвячених культурним взаєминам між цими сусідніми народами.

Слід наголосити, що в дослідженнях, присвячених порівняльній міфології, увага авторів зосереджена здебільшого на пантеоні божеств першої величини і на теонімах, які становлять ядро чітко окреслених і систематизованих міфологій та релігій, що не стосується ані румунської, ані сербської міфології. І. Євсєєв підсумував, що «основу румунської міфології становлять не божества першої величини, а сукупність демонічних істот ("добрих" і "злих" духів), на яких завжди лежить відбиток двозначності. Ці духи в цілому не є шкідливими, як і на сто відсотків не є корисними. Основою румунської міфології та ритуалістики є вшанування предків»¹. Це твердження стосується значною мірою і сербської міфології, принаймні так це розуміють автори «Довідника сербської міфології», які цитують В. Чайкановича: «Без перебільшення можна сказати, що сербська релігія переважно зводиться до культу предків»². Однак це не означає, що поганські божества й міфічні персонажі повністю відсутні або зовсім не

* **Тімок** (лат. Timacus) – ріка, права притока Дунаю, що є природним кордоном між Сербією та Болгарією. Басейн річки й особливо місцевість в районі її гирла в середні віки стали місцем перетину трьох культур (сербської, болгарської та волоської / румунської) і в історію Балканського регіону ввійшли під назвою Тімоцька долина. – *Ред.*

трапляються у функціональному, наративному чи ритуальному планах.

Міфологічні персонажі у румунів Тімоку

Ми згідні з твердженням Іона Шеуляну, яке пролунало більше ніж десятиріччя тому, про те, що доки етнографічно-фольклорна реальність не буде досліджена в кожній окремо взятій зоні, доти наше уявлення про народну культуру буде неповним. Доки не буде зібрано повну колекцію «текстів», що існують у фольклорному обігу, ми «будемо зобов'язані переглянути деякі висновки, суттєво відкорегувати недостатньо чітке й усталене уявлення, через надто малу кількість польових документів»³. Більш поглиблені польові дослідження, тим паче, на майже недослідженій території, якою є Тімокська долина, можуть привести до нових відкриттів, а подекуди й спростувати те, що вважалося абсолютно достовірним. Отже, пошук і введення до наукового обігу нових значущих варіантів суттєво збільшить корпус текстів, а фундаментальні проблеми, як, наприклад, ті, що стосуються генези, датування, поширення, смислового навантаження, денотативного й конотативного рівнів, постануть в іншому світлі⁴. До того ж порівняння зі слов'янським середовищем, у якому ця культура розвивалася останнім часом, може стати ефективним для демонстрації можливих моделей взаємопроникнення цих двох культур, двох типів сприйняття реального та уявного світів, рівня проникності чи стійкості румунського субстрату щодо зовнішніх впливів.

У демонологічних уявленнях тімокських румунів є міфічні персонажі, відомі як у Румунії, так і в слов'янському середовищі, у якому ця спільнота розвивалася впродовж двох останніх століть⁵. Три демонічні істоти, згадки про яких трапляються в усіх зонах Тімоку, де проживають румуни (як і в Румунії, Сербії та всьому балканському просторі), і про яких розповідає кожен респондент, – *віщунки* (*ursitoarele*), *змії* (*zmâi, zburătoru*) і *морой* (*moroi*), – пов'язані з трьома важливими періодами життя людини: народженням, дорослим життям (еротичний аспект) та смертю. Крім того, існує низка інших демонічних персонажів, які не належать до так званої «вищої міфології», а, найімовірніше, тяжіють до маргінесу тімокської міфологічної системи, однак відіграють важливу роль в окресленні лімітрофної специфіки цієї румунської фольклорної області, яка розташована поза межами країни. З них згадаємо: «ала» (*ala*), «синтоадерії-коні св.Тоадера» (*sântoaderii-cailui Sântoader*), «жоймеріка» (*joimărica*), «м'язанопції» (*miazanopci*), «шойманеле» (*șoimanele*), *мапір лісу* (*mita pădurii*), «самодіва» (*samodiva*), «вилва» (*vâlva*), *Баба Марта* (*Baba Marta*), *чорт* (*dracul*), «*ніколіч*» (*pricolici*), *Свята П'ятниця* (*Sfânta Vineri*), *вімпу* (*vânturile*), «*вирколак*» (*vârcolacul*), *феї* (*zânele*).

Віщунки в балканській та тімокській міфології

Віщунки є жіночими міфічними персонажами, відомими в усьому Балканському регіоні та за його межами. Згідно з румунськими віруваннями, вони постають в образі трьох, семи або дев'яти жінок і визначають долю дитини в третю ніч після її народження. Батьки новонародженого готують для віщунки найкращий

прийом: прибирають хату та обійстя, прив'язують собак. Спеціально накривають для віщунки стіл, що виконує роль вівтаря із жертвоприношеннями, серед яких – хліб, сіль і вино. Віщунки з'являються завжди разом, переважно вбрані в біле. Старші з-поміж них добродушні, натомість наймолодша або та, у якої одна нога коротша, є злою, саме за нею останнє слово і вона може змінити долю дитини, провіщену старшими супутницями. Віщунки визначають здібності новонародженого, буде він багатим чи бідним, щасливим чи нещасним, з ким одружиться і навіть коли і як помре. Вірять, що ці пророцтва не може змінити навіть Бог (ідея долі, вірування в приреченість знайшли своє відображення у свідомості та розмовній мові: «така моя доля», «так мені заспівала віщунка при народженні», «так мені дано» тощо). У багатьох фольклорних текстах віщунки передбачають ранню смерть новонародженої дитини, а саме: смерть через утоплення у 18 років, утоплення в колодязі, смерть під час власного весілля, від зміїного укусу, під час підстригання овець або від блискавки. Серед найгірших пророцтв було вбивство батька й одруження на своїй матері⁶.

Дійовою особою, що виконує роль посередниці під час «зустрічі» сакрального з профаним, віщунка з дитиною, є повитуха (*moașa*), яка не тільки «бабить», але й здійснює перше купання немовляти та породіллі, підмітає та прибирає в хаті, на третю ніч готує стіл для віщунки. Про результати пророцтва дізнаються опосередковано, зазвичай через тлумачення снів породіллі чи повитухи. Інколи повитуха розтлумачує добрі чи погані звістки за змінами, що відбулися зі стравами, залишеними на ритуальному столі⁷.

У віруваннях слов'янських народів віщунки також є жіночими міфологічними персонажами, які визначають долю дитини, як правило, передрікаючи їм ранню смерть. У Східній та Південній Сербії, а також у сербському Банаті, вони є жіночої статі (*sudenice, sudelnice, sudije, sudbine, prisudnjače, orisnice, udurisnice, samovile*), натомість на заході країни їх переважно уявляють істотами чоловічої статі: *usud*⁸. Уявлення про віщунку у сербських віруваннях накладаються здебільшого на румунські, з тією відмінністю, що старша віщунка передрікає дитині смерть, середня – фізичні вади, а менша (чій передбачення збуваються) є найбільш поборливою, вона визначає, скільки років дитина проживе, коли одружиться і яке в неї буде життя. У Сербії також вірять, що передбачену віщунками долю неможливо змінити⁹.

Щодо тімокської міфології, то всі без винятку дослідники відзначили факт наявності в ній віщунки. Так, Паун Дурліч писав, що ідентичні відомості про трьох віщунку містяться як у сербському, так і в загальнобалканському фольклорі. Коли мова йде про визначення долі, тімокці вживають ряд термінів, етимологічно пов'язаних як з латинською спадщиною, так і зі слов'янською: «*урса*» (*ursa*), «*фата*» (*fata*), «*скріца*» (*skrisa*), «*судіна*» (*sudina*), «*дачіна*» (*dačina*)¹⁰.

Етнолог Слободан Зечевич також згадує трьох «фей долі», які провіщують кожній людській істоті її

долю під час народження та які є предметом добре збережених сучасних вірувань на сході Сербії, як у тімоцьких румунів, так і в сербів. Згідно з віруваннями, жодна божественна сила не може змінити те, що провістили віщунки, яких уявляють в образі трьох молодих і гарних дівчат-сестер, убраних у біле або в народні костюми, з розпущеним волоссям. Вони з'являються в перші три ночі після народження дитини; матір і дитина повинні спати на підлозі, у хаті має бути прибрано, а на підготовленому повитухою для віщунки столі мають бути три намащені медом калачі, три склянки вина, три склянки води, три шматки цукру та один дукат. Після появи віщунки калачі з'їдають три чоловіки, якщо дитина чоловічої статі, або три жінки, якщо народилася дівчинка, а дукат залишається дитині. Також вірять, що віщунки заходять до хати вночі через комин, і якщо не знаходять на столі призначених для них наїдків, сердяться і віщують дитині трагічну долю. Першою говорить найстарша з них, але долю, врешті-решт, визначає наймолодша. С. Зечевич звертав увагу на низку фольклорних текстів, у яких віщунки передбачили ранню смерть новонародженої дитини, а Бог, який заховався в хаті під час віщування, спробував змінити долю дитини, але йому це не вдалося¹¹.

Результати проведених польових досліджень

Матеріал, на якому ґрунтується дослідження, узагальнює серію з дев'яти текстів різної структури та об'єму, зібраних упродовж 2003–2006 років у чотирьох населених пунктах Тімоцької долини (Сербія), де проживає румунське населення. Тексти було отримано під час анкетування на міфологічну тематику, зокрема, стосовно віщунки, обставин їх появи та їхньої характеристики. Відомості, які містяться в цьому матеріалі, вказують на існування оповідань про віщунку у двох різних контекстах. З одного боку, ще зберігається ритуал готування столу для віщунки, що підживлює вірування в існування цих міфічних істот; з другого боку, про віщунку ідеться в оповіданнях, що містять відомі фольклорні мотиви про передчасну смерть людини, долю якої було передбачено.

Сьогодні в деяких селах Тімоцької долини, якщо навіть народження дитини відбувається в пологовому будинку, а матір і немовля не перебувають удома в перші дні після народження, ще побутує вірування, що стіл для віщунки обов'язково має бути підготовлений увечері на третій день, адже вони (віщунки) з'являються незалежно від того, чи присутній новонароджений. Якщо дитини в хаті немає, вони гніваються і йдуть геть. Для прикладу наведемо фрагменти польових записів. Так, на запитання: «Чи вірять у цих місцях в існування віщунки?», респондент відповів:

– Так, вірять. З'являються третього дня після народження дитини. Добре, старшого сина [моя донька] народила тут, а меншого там [в Австрії]. І приходять віщунки, готують стіл, щоб меншому віщували, як і всім, знаємо що робити. Я про старшу доньку бачила сон. Мене повчають баби, знаєш, не добре і все слухати, бо її я народила в лікарні, але нас не відпустили додому

увечері на третій день. На третю ніч. І я вдома нічого не роблю, бо завтра прийде, на четвертий день, веземо її разом зі свахою, готуємо стіл, кладемо на ньому паляниці для віщунки. Готуємо їх звечора для віщунки, щоб їх знайшли. Я нічого не роблю, чекаю віщунки. І вночі, на третій день після народження, бо вона народилася рано-вранці, у Неготині, я нічого не роблю. Раптом, що ти гадаєш, сняться мені три жінки, щоб ти знала, те, що той казав у фільмі, вірно, Бог існує. Так і у нас, щось існує. Сняться мені три дівчини. Прийшла перша, поглянула на ту кімнату, де мала прийти донька, ту кімнату, у якій вона спала з Мікі. І скривилася, тобто: немає нікого тут. Прийшла і друга. І вона скривилася. Прийшла найменша й каже: «Йдемо звідси» (записано в с. Уровіка 2006 р.).

Зазвичай на столі, підготовленому для віщунки, клали три калачі, три шматочки цукру і три склянки води:

– Тоді віщункам кладуть. [...] Кладеш три калачі і три шматочки цукру. Коли народиш дитину, наприклад, кладеш на третю ніч три калачики, ось так, і три шматочки, якщо під час посту, три шматочки цукру, якщо маєш щось солодке, ставиш щось солодке для них. І кладеш три склянки води. Тут, біля голови дитинки, яка народилася. [...] Так, так, і три шматочки цукру, це важливо. Три шматочки цукру. Це найважливіше покласти. І скляночки з водою. Так. На третю ніч після народження дитини кладуть біля її голови. Бо вони, кажуть, коли приходять вночі, вони пророкують долю дитини і повинні мати і воду, і цукор, і калач – і все. Ось так. Ось це ми знаємо. Що кладуть (записано в с. Болжетін 2003 р.).

В інших населених пунктах пригощання варіювалося залежно від пори року, постів чи м'ясоїду, що випадали на час народження дитини:

– [Для віщунки] готуєш паляницю («погаче»)... Корж, «погаче», ми так кажемо. І якщо м'ясоїд, знаєш, якщо не піст, ставиш бринзу, м'ясо, що маєш і ... перець, квашену городину, капусту, що бажаєш. [...] Кладеш за здоров'я дитини, яка народилася, і віщункам. І, звичайно, молишся, хрестишся, просиш віщунку пророкувати дитині щастя. Ось так. І, мабуть, їдять, але не знаю точно, чи їдять, чи тільки матір дитини. Взагалі, не виносять з хати, знаєш, аби, кажуть, дитина не стала злодієм, щоб не крала. Так розповідали старі люди (записано в с. Болжетін 2003 р.).

Водночас інші респонденти стверджують, що зі зміною місця, де народилася дитина, у випадку коли матір народжує в лікарні, віщунки уві сні вже не з'являються:

– Про віщунку, деякі жінки вірять, а ми ні... Ось, ці діти народились, а нам нічого не наснилося, не знаємо, ні. Але знали, бачиш, давно, говорили. Раніше це, тому що жінки народжували вдома. Наприклад, моя дружина народила вдома. Але зараз вже не так. Зараз, як тільки відчуває, що народить, відводять до лікарні і повертається вона додому звідти через три-чотири дні, тиждень після пологів. Але казали раніше, коли жінки народжували вдома. Слухаєш віщунку... (записано в с. Малі Извор 2005 р.).

Як засвідчують інші фольклорні тексти (і в Румунії, і в Сербії), віщунки пророкують смерть новонародженого, у тому числі вказують день наглої смерті (зокрема, на власному весіллі), причину її настання (через утоплення). До того ж провіщена доля є невблаганною, її ніхто не може змінити, і в указаний час їй належить здійснитися:

– Значить, розповідають, що одна жінка пішла до млину змолоти, і так сталося, що вона народила там. І слухала, про що розмовляли віщунки. Коли змужніє, буде парубком, одружиться і помре у день свого весілля [над водою. – Ред.]. Але не було поблизу жодної води, окрім криниці. Вони пішли і засипали криницю. Але він пішов, залишив весілля і ліг на криницю зверху і помер. Ось, і йому передікали, що помре, бачиш. Помер на криниці. Тобто, не зміг втопитись, а вмер зверху. Тобто, умер над водою (записано в с. Малі Ізвор 2005 р.).

Інший мотив, що побутує в Тімоку в оповіданнях про віщунок, стосується чоловіка, який у гніві на дружину, що народжує йому лише дівчат, лягає на третій день на поріг, аби почути пророцтва віщунок, і з жахом дізнається – у тому, що в нього не народжується син, він винен сам:

– Усе, матінко, було у свій час. А зараз вже немає того часу, який був. Дитина народжується в лікарні. Роблять щось йому віщунки, як кажуть, вже не роблять... Але один... (лише про це ти не пиши), хочу розказати це тільки тобі, бо це соромно [сміється]. В одного народилось вісім доньок, сім доньок [сміємося]. Сім доньок. І коли народилося, матінко, сім доньок, захотів зробити і восьму, бо хотів хлопчика. І коли народилася восьма, знов дівчинка. Тоді він ліг на поріг хати, ззовні. Підслухувати, що скажуть віщунки. А віщунки немов: «Тіі, йди, мей, звідси, чого розлігся тут біля дверей, що не можемо пройти, з яйцями повними дівчат!» [сміємося]. Я казав, що буде смішно. Коли він почув це, що він винний... І не захотів дивитись на ту доньку, хотів вигнати дружину разом з дівчинкою. Вигнати. Бо йому не потрібні дівчата, дівчата, дівчата, але він був винний. І: «Жінко, знаєш, я винний, не ти винна. Ось що мені сказали віщунки» [сміємося] (записано в с. Михайлоак 2006 р.).

Окрім вірувань у те, що віщунки приходять на третій вечір після народження дитини, у Тімокській долині існує вірування, що вони являються людині у час смерті, приходять, щоб «перенести» її на той світ, саме в той момент, який і був провіщений при народженні:

– Мій тесть пішов служити до війська. І тяжко там захворів. І тоді давали гроші солдатам, аби мали за що їх хоронити, якщо захворіють і помруть. Але якщо виживе, аби мав на що жити. І він був настільки хворим, що випало все волосся з голови. Він помирав. Прийшли баби стерегти його, поки буде помирати. Усі вони заснули, а він побачив, як до нього підходять віщунки. Ті, що мали його забрати. І каже одна: «Відкрила книгу?» Тобто, давай заберемо його. Сказала найстарша з них. Але середня каже: «Дай і мені подивитись цю книгу. Побачити, як воно є. Гмм, звідки він є?» Найменша: «Принеси мені!» Він на них дивиться, бачить

їх, але більше їх ніхто не бачить, ті жінки, ті баби, що за ним спостерігали. Найменша каже: «Це не він. Він проживе сімдесят і три роки». Так, так. Сімдесят три роки. Так, матінко, як він і прожив. Точно. Тоді йдемо, каже, до Слатіни, заберемо іншого... Дімітрія Добріча. Нашого діда звали Дімітрієм Дімітрашковичем. Забрати Дімітрія Добріча, бо він на черзі. А він став і пішов крутити собі цигарку. Тоді проснулися і баби: «А, ти що, ме Митре, ти за нами спостерігаєш, чи ми за тобою?» – «Прокидайтесь, щоб я вам розповів, що я бачив. Ось так, і так, і так». Добре. Він мав сестру тут, у нас в селі. Наступного дня чує її, як вона оплакує померлого чоловіка на горі, у Слатіні. І хоронить його. Да. І багато, матінко, існують давніх оповідань, але зараз про це ніхто не говорить (записано в с. Михайлоак 2006 р.).

У Тімоку побутування текстів про віщунок, які з'являються у мить смерті індивідуума, менш поширені, ніж оповідань, у яких ідеться, що ці міфологічні істоти приходять до новонародженої дитини. Зазвичай у них наголошується на помилці, яку віщунки можуть допустити і завчасно відібрати життя в того, хто, на біду, лише має схоже ім'я з іншою людиною. Найменша віщунка першою розуміє помилку і в останню мить встигає її виправити.

Респондент пересічний – респондент спеціалізований

Багато текстів, зібраних у Тімоку, було отримано від пересічних респондентів, які не спеціалізуються в жодній галузі традиційної культури. Народна проза передбачає талановитого респондента, з об'ємним репертуаром, але авторка цієї статті не мала можливості ґрунтовного відбору респондентів, часто траплялися ситуації, коли інформація була отримана від не дуже жвавих співрозмовників, що призводило іноді до запису досить коротких та схематичних текстів. Водночас у 2006 році трапилася нагода записати в с. Михайлоак, що на березі Дунаю, декілька годин розмови від людини, яку ми називаємо спеціалізованим респондентом, а точніше, із сільською знахаркою («З» – у наведених нижче текстах), якій виповнилося 84 роки. Після запису 13-ти заклинань [любовного, відворотного, великого заклинання, від маленького сліду ноги, від великого сліду ноги, від «мороя» (рум. moroi – різновид упиря в румунській міфології. – Ред.), щоб худоба телилася та ін.], знахарку опитали за запитальником про міфологічних істот, що його використовували також при опитуванні інших респондентів. Під час розмови був присутній її 78-річний чоловік («Ч» – у наведених нижче текстах), який доповнював у разі потреби розповідь, подекуди активно дискутуючи.

Від цих двох респондентів я записала два тексти, що стосувалися віщунок. Перший текст, з певними художніми перевагами, детальний, великий за обсягом, від чоловіка знахарки, який розповів таке: Бог, що був присутній у хаті в момент приходу віщунок, почув їхні пророцтва стосовно новонародженого – утоплення в день власного весілля. Прийшовши на весілля, він покарав найменшу віщунку, зобов'язавши змінити

юнакові передбачену ними долю. Віщунка погодилася, з умовою, щоб хтось передав йому свої дні життя. Бог просить дні від батьків юнака, але вони не хочуть їх віддати; зрештою, тільки молода погоджується віддати йому дні зі свого життя, і, таким чином, віщунка повертає його до життя¹²:

З: Еее, тут віщунки.

Ч: Е, віщунки, щоб вони були прокляті ...

З: Мовчи, ти, бо ти...

Ч: Одним передбачають занадто добре, але багатом занадто погано. Є і таке, якщо про це говорити, є багато казок, знаєш. Про те, як Бог під виглядом старої людини ходив по землі. Народила дружина одного чоловіка, і на третій день мали зробити для віщунка. Але він попросився заночувати у хаті. «Бре, не можу, бо дружина народила, і немає де». – «Та де-небудь, ме, хоч і на ватрі. Не має значення, я ляжу хоч на ватрі, там у кімнаті». І він залишився, і прийшли віщунки пророкувати долю дитині, як кажуть. Найстарша щось там каже, щоб йому було так і так... Не порозуміються вони поміж собою. Щось каже середня, знов ні. А найменша ...

З: Лише найменша віщує.

Ч: А менша що каже? Щоб хлопчик виріс і одружився, і взяв собі дружину з іншого берега. Але якщо хоч крапелька води його торкнеться, він помре на місці. І ось як було. Виріс хлопчик, пора одружитися. Ходить він до дівчат, але жодна не подобається йому. Потім все-таки знайшов... Він тут, а Румунія на тому березі. І знайшов там дівчину і хоче на ній одружитися. І ввечері пішов її забирати. І йде разом зі всіма учасниками весілля. Але той старий, що був у хаті під час віщування, чув, що йому пророкували віщунки. І сказав господареві, коли мав іти, що він Бог. «Чоловіче, коли зросте дитина, коли настане час одруження, і будете готуватись до весілля, щоб ви і мене запросили на весілля». – «Е, дідусю, звідки я дізнаюся, де ти живеш, як тебе покликати, не знаю, з якого ти села». – «Ви тільки про це подумайте: "Де той дідусь, щоб він завітав на весілля моєї дитини". І я прийду». Виріс він і взяв дівчину з Румунії і підготувався до весілля, разом з музиками готовий був іти по неї. Піти до дівчини. Еее, дружина, матір дитини: «А, ме чоловіче, – каже, – а та людина, той дідусь, що казав запросити його на весілля сина. Нехай прийде і він, де він є». І в цю мить дідусь з'являється біля воріт. Еее, ось і дід прийшов. Ідемо всі... до човнів, бо не було кораблів, як зараз, тільки човни. І вирушило сім човнів, усі люди посідали в човни і попливли. Пішли, пішли до дівчини, взяли дівчину, завернули її, забрали її переправити до хлопця, у його село. Сіли в човни, попливли, і посеред Дунаю як здійнявся сильний вітер, ме, тітонько, Боже, хвилі у висоту з будинок, готові перевернути човни. Усі мали загинути. Але дід сказав: «Ви не потонете, доки я тут з вами. Доки я тут, ніхто не потоне». І попливли, доки не дісталися до берега. І зійшли на берег і... Коли він вийшов з нареченою, наречена вийшла з човна, і він вийшов з човна. Але їх попередили взяти ковдри і загорнути його в них, щоб на нього не впала жодна краплинка дощу, бо помре. Сказав той дід. І так його накрили і все, сіли в човен і попливли.

Коли зійшли на берег і перейшли на цей бік. [...] Вода з весла впала на нього, він впав і помер. Помирає. «А-а-а-а-у», – кричить натовп, його матір, молода, кричать, бре, як воли, за ним. «Добре, ме, будьте ви прокляті, не могли передректи йому смерть до або після весілля? Невже під час самого весілля». І все-е-е. Що робити Богу? Немає що робити. Він – Бог, але вони так передрекли. Що робить Бог? Кличе їх і приводить їх сюди. Усіх трьох. «Скажіть мені, хто з вас йому пророкував померти саме в день весілля? Не могли передректи смерть на день-два до весілля або день-два після нього? Чому саме під час весілля, чому робите стільки гріхів? Не бачите, що голосять від жалю і матір, і молода, і всі?» Спершу запитав найстаршу: «Ти передрекла?» Каже: «Не я». Питає середню: «І не я». – «І ти не знаєш. А тоді хто? Молодша сестра. Ти передрекла?» Каже: «Я». – «Е, йди сюди». Взяв її, і взяв сокиру, розрубавши дерево. Розділив на дві частини дерево і сунув її руки в щілину, і витяг сокиру. І щілина зімкнулась. Тисне, тітонько, вона підстрибує від болю, а очі аж на лоба вискакують. «Е, як тобі боляче, так і всім боляче. Оживи його». – «Я можу його оживити, але в нього закінчились дні. Закінчились дні, – каже, – але оживити його можу. Зараз я його оживлю, але немає більше днів. Якщо знайдеться той, хто дасть йому свої дні, я його оживлю». Питає його батька. «О, чому я маю дати йому днів від себе, якщо Бог їх йому не надав?» Не захотів дати йому днів. Питає його матір: «Бре, може ти йому даси? Даси йому днів від себе, бо його оживлять, але закінчились дні». – «Якщо Бог їх йому не надав, звідки я йому надам?» Не захотіла й матір. Питає молоду: «Ти даси своєму нареченому від себе днів? Бо вона його оживить, але в нього закінчились дні». – «Дам йому, якщо треба, все. Даю половину і ще один день, щоб прожив довше від мене». І дала, і оживила його. А Бог так сказав: «Коли одружується хлопець або дівчина виходить заміж, аби не жаліли більше своїх батьків. Батька і матір. Але щоб жаліла чоловіка. І чоловік аби не жалів свого батька і матір, а тільки свою дружину». Ось так (записано в с. Михайловак 2006 р.).

У продовженні цього тексту знахарка розповіла про те, як вона уві сні побачила віщунку перед операцією, яку їй робили в лікарні, після того, як вона просила Бога сповістити їй – чи буде вона жити, чи ні. Ті три віщунки з'явилися їй в образі трьох жінок у хустках, які допомогли їй вийти з ями (цей жест моя співрозмовниця сприйняла як знак, що операція пройде успішно):

З: Я побачила уві сні віщунку. [...] Уві сні... Бо в мене боліло ось тут, боки. І пішла, оперувала стегна. [...]

І що мені наснилося? Того вечора я вклонилась Богові і сказала: «Боже, скажи, чи ще буду я жити, чи ні? Якщо помру, скажи мені». Коли я лягла спати вночі, наснилося, що йду я до Дунаю. А на березі Дунаю... У нас в долині є високий берег, знаєш. [...] Високий берег. І коли я підійшла – провалилась ось до сюди. Туди в те провалля. [...] І коли ноги туди потрапили, знаєш, у те провалля, до сих пір, а тут – дорога. Тоді... прийшов вуйко Мілію, один наш. [...] Моя сім'я. «А-а-а-у, вуйко Мілію, прийди, вуйко Мілію, і витягни мене звідси, прийди і витягни мене!» – «Не можу, бо поспішаю». І йде своєю дорогою. «Нехай

тебе витягнуть ось ті жінки». Раптом несподівано підходять три жінки. Дві в жовтих хустках, одна із зав'язаною під підборіддям вовняною хусткою кавового кольору. Найменша. Коли підійшли до мене. І: «А-а-а-у, фа жінко, аби ваш рот мав, що їсти, фа, витягни мене звідси, фа, витягни мене звідси». Подивилися вони так одна на одну. Роздивилися на всі боки. Найстарша їй каже: «Фа, ми йдемо далі, а ти витягни її звідси». [...] А найменша: «Добре, ви йдіть далі, бо я її витягну звідси». І підійшла, фа, ось так, і поклала два цвяхи ось так, там в тій ущелині. Поклала два цвяхи, а тут ланцюг. І каже вона мені: «Поклади ногу на цей ланцюг». І поклала я ногу на цей ланцюг, але не можу, бо високо, не можу піднятися угору. І вона тягне мене за руки. А я кажу: «Е-е-е, лиши мене, кажу, поки я відштовхну коліном». І я вперлася коліном, і вона потягнула мене за руку, потягла угору і... поклала мене на дорогу. Ти бачиш, а ті жінки (дивлюсь їм услід) дійшли вже до нашого села. Хустки жовті зав'язані. Дивись, мене витягли. Я йду, щоб наздогнати їх у селі. Іди зараз, кажу, добре, що мене витягли, аби ваш рот мав, що їсти, кажу, добре, що мене витягли. І вона пішла, швиденько їх наздогнала, я дивилась їй услід, доки вона не наздогнала їх, до села (записано в с. Михайловак 2006 р.).

Багато дослідників звернули увагу на особливий зв'язок, що існує між знахаркою як магічним агентом і надприродним. Практика знахарства в сільських регіонах Румунії переважно визначається дослідниками як явище, коли з покоління в покоління «жінки (здебільшого похилого віку, безграмотні чи малограмотні) передають свої знання, відтворюючи магічні формули та жести»¹³. Водночас у Південній та Східній Сербії, як і в Македонії та Болгарії, багато знахарок стверджують, що цей дар вони отримали не від якогось попередника, знахаря, але від надприродної істоти, зазвичай, феї або святого, у молодості чи дитинстві або під час хвороби, як і у випадку з нашою співрозмовницею. Інші знахарки зустрічаються з надприродним уві сні, таким чином, що «вони сприймають сон як реальність і

діють згідно з отриманими наказами»¹⁴. З огляду на цей факт, вищенаведений текст може бути витлумачений як продовження або підтримання особливого зв'язку, що його знахарки цієї зони мають з потойбічним світом, з надприродним, яке може з'явитись і в образі віщунок.

Якщо перші тексти про віщунок належать до колективного фольклорного репертуару громади, то останній є, безсумнівно, особистою оповіддю знахарки. Однак поставимо перед собою запитання, якою є доля цих текстів, отриманих від спеціалізованих респондентів або від магічних агентів. Не будучи колективними творами, вони мають змогу стати в певний момент надбанням колективу, проникаючи в репертуар громади. Лінгвіст Марія Іліч, аналізуючи фольклорний різновид анекдотів, відзначала, що в певному колі слухачів автобіографічні спогоди, що за своєю природою є індивідуальними, під час розповіді можуть стати колективними, переходячи у сферу оповідань чи колективних спогодів¹⁵. Індивідуальні твори магічних агентів, тим паче ті, що належать до міфологічних уявлень, мають більше шансів бути включеними в певний момент до колективного репертуару. Спонукальним мотивом цього «трансферу» може бути авторитет, який має знахарка у сфері магії і який може «перенестись» на інші частини фольклорного репертуару. Отже, спеціалізовані респонденти можуть стати важливим фактором змін та відновлень фольклорного репертуару громади, з якої вони походять.

Підсумовуючи, можемо додати, що респонденти з Тімоку мають різні варіанти сюжетів щодо дійових осіб, про яких вони розповідають, і щодо самих випадків. Мова йде про вибір, що стоїть перед кожною з конкретних опитаних осіб, які постають у ролі простих оповідачів. Кожний респондент, який виступає в ролі простого оповідача, є продовжувачем певної усної традиції. Її, насправді, можна порівняти з уявним театром, у якому є свої глядачі¹⁶. Інша річ, що останні є також активними збирачами, які фіксують традицію, але значною мірою, залежно від своїх зацікавлень, вкладають у неї своє розуміння.

Примітки

¹ Evseev I. Dicționar de magie, demonologie și mitologie românească. – Timișoara : Editura Amarcord, 1997. – P. 8.

² Кулишић Ш., Петровић П., Пантелић Н. Српски митолошки речник. – Београд : Етнографски институт САНУ, 1998. – С. XIV.

³ Șeuleanu I. Dincoace de sacru, dincolo de profan. – Târgu-Mureș : Editura Tipomur, 1995. – P. 21.

⁴ Там само. – P. 21.

⁵ Відзначимо сучасний тематичний корпус текстів з міфологічної тематики, зібраний авторкою цієї статті впродовж 2002–2009 років та включений в досі не опубліковану докторську дисертацію «Демонічні істоти у румунів Тімоку (Сербія)», захищену 2010 року на філологічному факультеті Клузь-Напоцького університету.

⁶ Taloș I. Gândirea magico-religioasă la

români: Dicționar. – București : Editura Enciclopedică, 2001. – P. 178–179.

⁷ Pamfile T. Mitologia poporului român. – București : Vestala, 2006. – P. 492–493.

⁸ Словенска митологија – енциклопедијски речник / ур. Светлана М. Толстој, Љубинко Раденковић. – Београд : Zepher Book World, 2001. – С. 518.

⁹ Кулишић Ш., Петровић П., Пантелић Н. Српски митолошки речник. – С. 428.

¹⁰ Дурлић П. Култ мртвих као основа за одређење религије Влаха // Етно-културолошки зборник 1. – Сврљиг, 1995. – С. 239.

¹¹ Зечевић С. Митска бића народних веровања североисточне Србије // Гласник Етнографског музеја у Београду. – Београд, 1969. – № 31–32. – С. 347–348.

¹² Т. Памфіле згадав схожу легенду, у якій двоє святих просять Бога змінити пророку-

вання віщунок, але, оскільки батьки померлого не згодні передати йому дні зі свого життя, Бог не повертає його до життя (Pamfile T. Mitologia poporului român. – București : Vestala, 2006. – P. 498).

¹³ Golopenția S. Limba descântecelor românești. – București : Editura Academiei Române, 2007. – P. 38.

¹⁴ Раденковић Љ. Народна бајања код Јужних Словена. – Београд : Просвета, Балканолошки институт САНУ, 1996. – С. 20.

¹⁵ Илић М. Фолклорна анегдота: између индивидуалног и колективног – теренска истраживања Срба у Медини (Мађарска) // Гласник Етнографског института ЛВ (И). – Београд, 2007. – С. 231.

¹⁶ Hedeșan O. Pentru o mitologie difuză. – Timișoara : Editura Marineasa, 2000. – P. 22.

Переклад з румунської Антонія Мойсея